

АКТУАЛЬНА ТЕМА**Від редакційної колегії**

Редакційна колегія «Українського географічного журналу», зосереджуючись в основному на географічних дослідженнях, тримає в полі зору читачів журналу і важливі події, що стосуються майбутнього держави. У цій рубриці вміщено дві публікації: С.І.Пирожкова, віце-президента НАН України про цивілізаційний вибір України (виступ на урочистому засіданні НАН України 14.12.2016 р.), а також С.О. Маруняк та Л.Г. Руденка про основні завдання науково-дослідних робіт в Інституті географії НАН України в 2016 р. та отримані результати за комплексними програмами, відомчою тематикою та міжнародним науковим співробітництвом.

С.І. Пирожков
ЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ ВИБІР УКРАЇНИ

1. Сьогодні свідчить про зростання ролі ідеалів, ціннісних систем і морально-світоглядних орієнтирів (на релігійній, секуляристській основі), без яких людська діяльність втрачає сенс, як і критерії її ефективності.

Необхідність цивілізаційної ідентифікації України, створення повноцінного відкритого суспільства, основними елементами якого є громадянське суспільство, демократична соціально-правова держава – ця мета домінує нині у свідомості населення України. І кожна особистість прагне знайти своє місце у такому суспільстві.

Спроби наслідувати абстрактну теорію цивілізаційного процесу всупереч об'єктивним фактам – шлях ненадійний. Найважливішим моментом цивілізаційного вибору норм життя для багатьох країн сьогодні залишається вибір між *Західним світом і Євразією*.

Двадцять п'ять років блукання «різновекторною» політикою не сприяли визначенню кінцевих цінностей життя українців. Тим більше, що і сучасна влада занадто повільна у реформах, більше декларує боротьбу проти корупції, ніж здійснює її реально. На практиці більше проголошує абстрактні гасла, ніж їх виконує, тому вони більше звучать як утопія.

Для пересічного громадянина не зрозуміло, чому не наслідуються європейські норми виборчого закону і контролю за виборами, судочинства, реакції на повідомлення ЗМІ, контролю за доходами і витратами чиновництва, правоохоронців тощо.

2. Тому питання цивілізаційного вибору країни як суб'єкта світової історії є вкрай нагальним і актуальним, оскільки це передусім вибір *способу життя і цінностей*, які є визначальними для її громадян на тому чи іншому етапі становлення держави. Вже на цій основі обираються зовнішньополітичні партнери, союзи, блоки тощо.

Тому цивілізаційний вибір – це не вибір місця у світі, а *парадигми і стратегії реалізації власного розвитку у світі*, що може бути трактовано як реальна національна ідея.

Саме наявність стратегій розвитку, які не залежать від зміни політичних еліт, робить країну суб'єктом геополітики. Цивілізаційний вибір лише геополітичного місця у світі, з необхідністю обертає країну на *об'єкт геополітики*, що призводить до втрати реальної незалежності і суверенітету.

Слід також усвідомлювати, що продуктивний цивілізаційний вибір можливий лише за умови *реальної консолідації народу країни*. Відповідальність за цивілізаційний вибір повинні брати на себе не лише уряд, політики, державні й громадські діячі, а й більшість громадян. Саме тоді цивілізаційний вибір буде не лише низкою гасел й імітацією реформ, а стане дійсним рухом країни, що змінює спосіб життя на основі обраних цінностей.

3. Конструктивний цивілізаційний вибір здійснюється лише за умови *консенсусу*, а не лише *компромісу* політичних партій та груп, які активно задіяні у суспільному житті й представляють різні соціальні верстви й культурні регіони країни.

Політичні партії та групи, їх лідери повинні бути у стані *обопільної довіри* й проявляти публічно не взаємні чвари, прагнучи набути рейтинг через приниження опонента, а здатність довіряти і входити у стан співтворчості, що буде актуалізувати довіру народу до політиків і влади в цілому.

Не можна не визнати, що цивілізаційний вибір країни не повинен вступати у суперечність з архетипами її культури й особливостями ментальності її населення. Кожна культура має здійснити свою, закладену в її глибинних основах місію та покликання.

Таким чином, по-справжньому продуктивний цивілізаційний вибір повинен бути глибинно осмисленим у суспільстві і відбуватися на основі *світоглядних трансформацій*. І ці трансформації не можуть нав'язуватися, або укорінюватися внаслідок маніпуляцій, адже це призводитиме до рецидивів утопічної свідомості. Усі світоглядні зміни повинні бути результатом *публічного діалогу*, який модерують моральні авторитети з числа наукової і творчої інтелігенції, громадських і релігійних діячів.

Виходячи з фундаментальних положень Конституції України та ментальності її народу, цивілізаційний вибір нашої країни – це вибір такого способу життя, в якому *людина, її права, свобода та гідність є вищою цінністю суспільства*, і не просто декларованою, а реальною.

Як частина східноєвропейської культури і цивілізаційної спільноти Україна з необхідністю робить *європейський вибір*.

Обираючи розвиток у цивілізаційному контексті відкритого демократичного суспільства, вона здійснює *євроатлантичний вибір*. Приймаючи особистість, її права, гідність та свободу вищими цінностями, Україна обирає західний світ, *західну цивілізацію взагалі*.

При цьому слід усвідомлювати, що Схід (наприклад, Японія, Південна Корея, Китай) розвивається доволі динамічно й ефективно, тому, роблячи акцент на західній цивілізації, ми не можемо відкидати необхідність та можливість відносин зі східними партнерами, якщо, по-перше, виникають спільні інтереси і, по-друге, вони поділяють наші цивілізаційні цінності.

Проте такий багатоаспектний цивілізаційний вибір геополітичних й культурних векторів стає продуктивним лише тоді, коли стає похідним від іманентного вибору *способу життя і цінностей*, тих цінностей, що насправді відповідають інтересам України і є органічними й продуктивними для її громадян.

4. Отже, здійснення глобального цивілізаційного вибору України означає створення її *цивілізаційного проекту* – образу майбутнього, який породжує стратегію вільної, гідної та ефективної реалізації у світі, в процесі якої культурна самобутність поєднується з цивілізаційним поступом.

Цивілізаційний проект України – це проект розбудови демократичного відкритого суспільства, що має на меті *гідну самореалізацію людини*. Це означає партнерські відносини в правовій державі на основі інноваційного розвитку наукомісткої *інформаційно-мережевої економіки, формування атмосфери довіри, відповідальності та діалогу* у поєднанні з *духовно-культурною самобутністю*. Це робить Україну суб'єктом геополітики та історії, що дозволяє їй, одночасно, бути надійним, стратегічно передбачуваним партнером, який може увійти до спільноти цивілізованих країн.

Цивілізаційний проект України – це соціальний проект, який передбачає реформи не тільки у сфері виробництва і розподілу благ, але й зачіпає також глибокі механізми суспільного життя, що торкаються взаємодії людини і суспільства, створює систему відкритого типу, спроможну до саморегуляції, побудовану на глибинних засадах гуманістичного самоуправління.

Основним завданням, що стоїть перед Українською Державою та українським суспільством, є *максимальне забезпечення умов для захисту і розвитку кращих здібностей кожного члена суспільства*. Гуманістична спрямованість реформування суспільства вимагає зосередження його зусиль на декількох основних напрямках у сфері: *політики, економіки та духовної культури*, що відповідно знаходить вираз в цінностях *свободи, справедливості і солідарності*.

Не приймаючи патерналістських методів захисту особистості, не втручаючись у сферу приватного, проект виходить із потреб індивіда в консолідації співгромадян перед обличчям великих соціальних задач та можливих *небезпек соціального та природного характеру*. Усі заходи по забезпеченню безпеки кожного члена суспільства мають бути орієнтовані на забезпечення свободи як однієї з вищих цінностей людства, на захист якої спрямований ряд міжнародних і національних актів та інституцій.

5. Виходячи з цих загальних положень, реформаторська діяльність уряду та громадянського суспільства України має бути спрямована, *по-перше*, в галузі політики – на розвиток і зміцнення засад парламентської демократії; *по-друге*, в галузі економіки – на боротьбу з бідністю; *по-третє*,

в галузі духовної культури – поєднувати опору на традиції з новаторськими досягненнями в усіх сферах життєдіяльності людини. Не претендуючи на керівництво культурними процесами в Україні, держава має здійснювати підтримку перспективних напрямів, які збагачують скарбницю національної духовності.

Боротьба з бідністю становить центральне економічне і соціальне завдання, воно найбільш трудомістке і потребує найбільше ресурсів. Найнебезпечніша тут та обставина, що найбільшим тягарем загальна бідність лягає на *середній клас*, тоді як саме середній клас є тією соціальною силою, яка здатна витягнути Україну із затяжної економічної кризи, посиленої війною.

Лише «середній клас» здатний стати реальним суб'єктом інноваційно-мережевої наукомісткої економіки, принципово змінивши внутрішнє і зовнішнє становище України. Неприпустимо вирішувати жодні проблеми держави, в тому числі і *проблему бідності*, за рахунок «розкуркуленья» середнього класу. Ставка на середній клас є ставкою *на майбутнє*, оскільки економічна рівновага в суспільстві вимагає, щоб розвиток економіки відбувався насамперед на основі розвитку внутрішнього ринку, який і забезпечує середній клас.

Слід також не допустити загибелі наукомісткого промислового сектора, особливо оборонного; потрібні будуть великі, можливо економічно не вигідні сьогодні і необхідні в майбутньому проекти. Україна повинна знайти своє місце у міжнародному поділі праці, і небезпеку становлять ганебно дешеві рецепти розв'язання, якими не можна буде скористатися.

Стратегія економічного розвитку України повинна переглядатися і корегуватися науковцями у формі, яку підкаже життя; важливо, щоб корекція була стабільною. Ефективна і ділова робота можлива там, де немає монополій.

Результатом реформування всіх сторін суспільного життя має бути новий характер взаємовідносин людей як у процесі праці, так й у взаємовідносинах *із довкіллям*. Ділові стосунки мають здійснюватися на засадах партнерства, що вимагає від партнерів високого рівня *довіри і відповідальності*. Тільки на таких засадах можливий розвиток економіки, спроможної до втілення *інноваційних методів роботи*.

6. *Суспільство партнерства* – це суспільство взаємодії соціальних груп, народу і влади на основі *спільних цінностей*, які актуалізуються національною інтелектуальною елітою. Це суспільство партнерства політичних партій та груп, для яких гідне майбутнє країни є важливішим за корпоративні інтереси і які, відповідно, здатні до консенсусу. Це означає відповідальність правлячого класу і відкритість влади, здатної до творчого діалогу між політичною та інтелектуальною елітами.

Цивілізаційний проект України має бути *не проектом регіональної цивілізації буферу* між Заходом та Сходом, а проектом *цивілізації гуманістичних інновацій* – проектом *гідної самореалізації людини*. Його гаслом повинно стати: «гідна самореалізація людини – сильна країна». Втілення такого проекту в життя у *науково обґрунтованому вигляді* – фундаментальна умова забезпечення національної безпеки і самого існування України як незалежної держави.

Для цього потрібно зробити національним пріоритетом розвиток не правоохоронних чи контролюючих органів, а *освіту і науку*. Життєво необхідним є їх органічне, а не формальне поєднання й принципова зміна обсягів їх державного фінансування. Не гаючи часу, слід впровадити систему дієвих стимулів для підтримки креативних студентів, викладачів, науковців. Необхідно зупинити масовий відтік талановитих студентів і науковців за кордон, слід нарешті зрозуміти, що така *деінтелектуалізація України* – *стратегічна загроза національній безпеці*.

7. У своєму цивілізаційному проекті Україна повинна виступати як *інноваційно-інформаційне суспільство*. Сучасна цивілізація є наукомісткою, потребуючи постійних інновацій, тому слід усвідомлювати, що креативна особистість є головною цінністю сучасного суспільства.

Інформаційна цивілізація в Україні постає як *ІТ-цивілізація*: цивілізація інноваційних інформаційних технологій в науці, освіті, економіці, державному управлінні, екології. Специфікою цивілізаційного проекту саме України у даній царині можуть бути гуманітарні й соціокультурні інформаційні технології, в яких відбуваються як трансформації освіти і культури, так і людини в освіті та культурі. Здійснення таких технологій передбачає інноваційні підходи у розробці й використанні штучного інтелекту.

Цивілізаційний проект України передусім передбачає надання рівних умов для набуття освіти та справедливої й ефективно дію «соціальних ліфтів». Для цього треба мати відповідну

атмосферу у суспільстві, що актуалізує духовно-культурний вимір цивілізаційного проекту України, який має відповідати архетипам культури й ментальним особливостям людей, що в ній живуть.

8. Україна відбулася як незалежна держава, як суб'єкт європейської і світової політики, і потрібно зрозуміти: куди ми йдемо, хто наші союзники і хто, м'яко кажучи, – наші супротивники. Але вивчаючи українську ситуацію, зарубіжний досвід, ми повинні усвідомлювати, що доля України у руках влади і народу.

Треба перестати шукати чужих людей, які прийдуть і усе зроблять за нас. Ніхто за українців не виграє війну, не поборе всеосяжну корупцію і розкрадання ресурсів країни, не проведе економічну, політичну і судову реформи, не очистить регіони від сміттєзвалищ. Це має зробити чесна влада і народ. Чесну владу не знайдеш на стороні, а весь народ не відправиш за кордон. Весь час просити допомогу за кордоном, щоб її розкрасти, проїсти, – це повний глухий кут.

Підписавши Угоду про асоціацію, сучасна влада брала великі зобов'язання перед ЄС з своїми громадянами: позбавити недоторканності суддів і народних депутатів, прийняти новий виборчий закон європейського зразка, підняти життєвий рівень населення, викоренити корупцію тощо. На жаль, із цього майже ще нічого не виконано.

Зате вже нова корупція в новій владі розвивається широким фронтом. За повідомленням Генеральної прокуратури і депутати, і голови обласних адміністрацій, судді, прокурори, чиновники незаконно збагачуються, беруть хабарі. Соціальна напруга зростає, в країні панує атмосфера недовіри до нової влади. Це говорить про те, що соціальний договір між населенням і владою, який буцімто існував після Майдану, розірвано. А це веде до нових соціальних потрясінь.

9. Дійсно, ситуація навколо України серйозно змінюється. З одного боку, зростає агресія і зовнішньополітична активність Росії, однією з цілей якої є інтеграція України в «руській мір» або встановлення тотального контролю над її ресурсами. З іншого – згасає інтерес до України з боку ЄС і США, оскільки вони вже не вірять нашим модерністським обіцянкам, утопічним прожектам, а більше зосереджуються на власних національних інтересах. Тому необхідно здійснювати наукове політичне прогнозування майбутнього України у новій міжнародній реальності.

Для набуття повноцінної суб'єктності Україні необхідно розв'язати проблему *цивілізаційного протистояння* із сучасною Росією. Важливо усвідомлювати, що це протистояння для Росії значною мірою є цивілізаційним протистоянням із Заходом як таким.

Російський політикум і значна частина його електорату сприймає Україну не як суб'єкта, що створює *власний* цивілізаційний проект, а як частину свого «*московсько-православного цивілізаційного проекту*», який є чужим і значною мірою ворожим для Української держави. Саме тому таке протистояння сприймається в Росії не як протистояння *інтересів*, а як протистояння *цінностей*.

У сучасній Росії вважають, що Захід порушив писані й неписані домовленості, що склалися під час демонтажу СРСР, головною з яких є *імперське право* Росії впливати на територію колишньої союзної наддержави. «Захід зайшов надто далеко на Схід», - вважають у Кремлі. Це зумовлює принципову непримиримість й безкомпромісність російської позиції на будь-яких перемовинах з «українського питання».

Така обставина актуалізує необхідність активної і, одночасно, виваженої і мудрої позиції українських державних діячів, політиків, дипломатів, вчених, громадських організацій, яка враховує буття України на стику західноєвропейської та євразійської цивілізацій. Подібна позиція повинна вибудовуватися на основі розуміння своєрідності українського цивілізаційного проекту і необхідності його втілення на основі *реальних можливостей* в ім'я гідного розвитку людини та української нації.

10. Цивілізаційний розвиток України повинен бути відповіддю на виклики часу. Проте відповідати слід не лише на *виклики всередині країни* і навіть не лише на *виклики країні ззовні*. Цивілізаційний проект України повинен стати відповіддю на нові *глобальні виклики*, які постають вже *викликами людській природі*. Тоді цей цивілізаційний проект буде підтриманий світом.

Які ж нові глобальні виклики маємо в сучасному світі?

По-перше, це *виклик неототалітаризму*, або *неототалітарний виклик*. Цей виклик спричинюється передусім новітнім міжнародним тероризмом і, відповідно, означає появу

новітнього тоталітаризму або неототалітаризму. Важливо усвідомити, що такий виклик породжується терористичними загрозами і, одночасно, породжує їх.

На початку XXI століття маємо виражену проблему відновлення тоталітарних тенденцій у суспільному житті, які приховані за зовнішніми ознаками демократії. Це зумовлено як екологічними небезпеками, так і небезпеками світового тероризму, який є результатом зіткнення культур і цивілізацій в умовах економічної й політичної глобалізації. Неототалітаризм значною мірою породжується і конкуренцією різних проєктів глобалізації, представлених, наприклад, США, Росією, Китаєм та іншими.

Неототалітаризм – це, перш за все, тоталітаризм епохи *гібридних війн, екранної культури і екранного способу життя*. На відміну від посттоталітаризму, неототалітаризм використовує ресурси інформаційно-мережевого суспільства, особливо екранної культури – телебачення та Інтернету, де відбуваються різноманітні дискусії, які *належним чином модеруються*. Неототалітаризм – це тоталітаризм, в якому пряма пропаганда доповнюється *технологіями ідеологічно заангажованих модерацій стихійних або спровокованих дискусій* – передусім у соціальних мережах Інтернету.

По-друге, це *виклик гендерних інновацій*. Це виклик гендерною рівністю та свободою вибору гендерної й сексуальної ідентичності. Практика гендерної рівності для багатьох країн, що століттями перебували у патріархальному бутті, стає приховано деструктивною – аж до гальмування народжуваності та демографічної кризи.

З іншого боку, маємо низку інновацій в організації сексуального життя. У західному світі, передусім у світі протестантської моралі, дедалі більш звичними стають одностатеві шлюби і навіть виховання дітей у таких шлюбах, що робить їх *одностатевими сім'ями*. Різноманітні статеві перверсії, які століттями вважалися аморальними, починають сприйматися лише як девіації, що є результатом *особистого вибору* і не мають відношення до суспільної моралі.

По-третє, це *виклик трансгуманізму*. Цей виклик пов'язаний з бажанням сучасної людини набути владу над соціальними та особистісними процесами за допомогою інформаційних технологій, а також трансформувати свою тілесність біо- та нано-технологіями – аж до подолання видової межі тривалості життя.

Виклик трансгуманізму є найменш відчутним у сьогоденній Україні, але він у своїх світоглядно-ідеологічних формах сигналізує про важливу проблему – бажання еволюціонувати не в морально-духовній, а у фізично-тілесній площині, безкінечно продовжуючи та підсилюючи буденний вимір людського буття.

За яких умов Україна здатна генерувати і втілювати цивілізаційний проєкт, який відповідає на ці глобальні виклики? Це можливо лише тоді, коли в країні існує атмосфера сприяння осмисленому творчому і співтворчому буттю людини, усвідомлення і подолання комплексів реваншизму, ресентименту та меншовартості.

У процесі втілення цивілізаційного проєкту необхідно не залякувати і не спонукати, а *зацікавлювати* людей – і в економічній, і в політичній, і духовно-культурній царинах.

Адже головним суб'єктом реалізації цивілізаційного проєкту України в умовах демократичного суспільства є не абстрактна держава, культура чи громадянське суспільство, а вільний самореалізований громадянин, який творить нову державу, нову культуру і нове громадянське суспільство, роблячи свою країну суб'єктом світової історії.

І на завершення. Цивілізаційний вибір країни неможливо *зробити* раз і назавжди, його потрібно постійно підтверджувати прагматичними програмами дій.

Цивілізаційний вибір країни – це цивілізаційний шлях, який потребує низки *виборів* – як у сенсі періодичного обрання влади в демократичному суспільстві, так і в сенсі здійснення *вибору за вибором* представниками обраної влади і політичної опозиції, а також забезпечення щоденного вибору кожним свідомим громадянином.

При цьому не можна заперечувати, що цивілізаційний вибір на певних етапах історії країни стає Вибором з великої літери – є доленосним і передбачає фундаментальний *стратегічний результат*. Не треба лише вважати, що здійснивши такий Вибір, можна вже зняти з себе відповідальність, віддавши «сильним світу цього» – наддержавам чи геополітичним союзам здійснення стратегій реалізації Вибору. Цивілізаційний вибір – це постійний процес обрання, корекції та втілення *власних*, а не нав'язаних іззовні стратегій розвитку.